МӘДӘНИЈЈӘТӘ, ӘДӘБИЈЈАТА ГАЈҒЫ ҺӘМИШӘ ЛАЗЫМДЫР

ШАИР, МИЛЛИ МӘЧЛИСИН ҮЗВҮ САБИР РҮСТӘМХАНЛЫНЫН ЧЫХЫШЫ

- Һөрмәтли президент!

Мән дә бүтүн јазычы јолдашларым кими, бугүнкү көрүшә көрә Сизә миннәтдарлығымы билдирмәк истәјирәм. Мәнә елә кәлир ки, биз бурада тәкчә Јазычылар Бирлијиндән, онун талејиндән, Јазычылар Бирлији әтрафында кедән мәсәләләрдән сөһбәт еләсәк, онда бу көрүшүн һеч бир мә'насы олмаз.

Сөһбәт мүстәгил дөвләтин мүстәгил мә'нәвијјатындан кедир. Јалныз мә'нәвијјат сәвијјәсиндә сөһбәт гуруланда онда бу көрүшүн мә'насы даһа ајдын көрүнүр. Чүнки мүстәгил дөвләтимиз вар, мүстәгил дөвләтимизин мүстәгил идеолокијасы вар. Амма тәәссүф ки, мә'нәвијјат мәсәләләринин там формалашмасы, көһнә, тоталитар режимдән, империјадан гопуб јени мүстәгил дөвләтә кечиддә бу сәрбәстлијә, мүстәгиллијә, бу мүстәгиллијин кәтирдији әзијјәтләрә дөзмәк вә бунларын бәдии ифадәсини әдәбијјата кәтирмәк чох чәтин мәсәләдир. Һалбуки бу, чох зәруридир. Бизим тәзә чәмијјәтимиз бунсуз формалаша билмәз. Она көрә дә биз бурада мәсәләләрә бир аз ачыг контекстдән јанашмалыјыг, өртүлү сөһбәтләр олмамалыдыр. Бурада Азәрбајчан мә'нәвијјаты, әдәбијјаты әтрафында ачыг сөһбәт кедир.

Һөрмәтли президент! Мән бир нечә мәсәләјә өз мүнасибәтими билдирмәк истәјирәм. Бурада отуранларын һамысы ишләдијиниз дөврдә Сизин әдәбијјата, мәдәнијјәтә мүнасибәтиниз барәдә данышыр. Мән дә бу барәдә бир нечә кәлмә демәји өзүмә борч билирәм. Мән 1969-чу илдән бәри Азәрбајчанда кечирилән бүтүн јубилејләри - јазычыларын, бөјүк мәдәнијјәт хадимләринин јубилејләрини јадыма салырам. Мән репрессија гурбанларына Сизин вердијиниз бәраәтләри вә бу ишләрин сон нәтичәси, зирвәси, нида ишарәси кими Нахчыванда учалдылан Һүсејн Чавид мәгбәрәсини, сүлһ шәраитиндә јашајан һеч бир дөвләтин едә билмәјәчәји бир сәвијјәдә Фүзулинин мүһарибә шәраитиндә кечирилән 500 иллик јубилејини, Сәмәд Вурғунун јубилејини вә сон вахтлар кечирилән дикәр јубилејләри јадыма салырам. Ејни заманда бизим мә'нәви ирсимизә мүнасибәти, "Китаби-Дәдә Горгуд" дастанынын 1300 иллијинин гејд олунмасы һаггында Сизин фәрманынызы, мәдәнијјәтимизлә бағлы башга тәдбирләри јадыма салырам вә фикирләширәм ки, каш Сиз Азәрбајчана мүһарибә дөврүндә рәһбәрлик етмәјәјдиниз. Каш динч вахт олајды вә мән тәсәввүр едирәм ки, онда мәдәнијјәтә, әдәбијјата Сизин нә гәдәр бөјүк вахтыныз галарды вә Азәрбајчан мә'нәвијјаты Сизин рәһбәрлијинизлә нә гәдәр бөјүк уғурлар газанарды. Чүнки доғрудан да Сиз фикринизин бүтүн сијаси јөнләри илә јанашы, әслиндә һәм дә бөјүк мәдәнијјәт адамысыныз.

Азәрбајчанын сијаси һәјатында, белә дејәк, Сизин сијаси мүбаризәнизлә сон илләр көзүмүзүн габағында баш верән ирәлиләјишләр халгымызын һазыркы мүнагишәдән чыхмасына реал мүһит јарадыр. Она көрә дә һесаб едирик ки, инди мәдәнијјәт вә мә'нәвијјат һаггында дүшүнмәјә бир аз даһа чох вахтымыз галачагдыр.

Мән бир факты да демәк истәјирәм. Сон вахтлар Москваја јолум дүшмүшдү. Онлар Јазычылар Иттифагында, әдәбијјатчылар евиндә һәлә о көһнә шәкилләри атмајыблар, диварларда галыр. Орада оларкән бахдым ки, Азәрбајчанын дөрд шаиринин вә јазычысынын - Сүлејман Рәһимовун, Мирзә Ибраһимовун, Рәсул Рзанын вә Сүлејман Рүстәмин шәкилләри дә Сосиалист Әмәји гәһрәманлары сырасындадыр. Бүтүн бунлар да Сизин хидмәтләриниздир вә мәһз Сизин вахтынызда олубдур.

Сизин һәмишә јазычыларла чох исти бир мүнасибәтиниз олуб. Бурадакы данышыгларда о мәсәләләрә гајыдылыр ки, вахтында белә олуб, кимсә бир чүр, башгасы ајры чүр мүнасибәт көстәриб. Мән дә бу мәсәләјә өз мүнасибәтими билдирмәк истәјирәм. Шәхсән мән халг һәрәкатынын илк күнүндән онун ичиндә олан адамлардан бири идим. Халг һәрәкатынын гәләбәси дә олду, Азәрбајчанын милли јаддашыны ојатды, халгын фикрини милли идеалларымыза јөнәлтди, Азәрбајчанын мүстәгиллијинин тәмәлини гојду, үчрәнкли бајрағымызы гајтарды. Тәбии ки, онун ичиндә гүсурлу, баша дүшмәјән, тәчрүбәсиз адамлар да вар иди. Амма бу, милли јаддашы гајтаран бир һәрәкат иди. О һәрәкатда иштирак едәнләр арасында Сизи севмәјәнләр дә, бәјәнмәјәнләр дә вар иди. Амма ишин о көркин вахтында Сизи севән адамлар да вар иди.

Мән 1969-чу илдән бәри бүтүн јазыларымы көзүмүн габағына кәтирирәм. Орада Һејдәр Әлијев һаггында адичә бир сојуг чүмлә дә јохдур. Амма бу күн Сизин голунузда - ганадынызда, үзр истәјирәм, әтрафынызда өзүнү сәдагәтли көстәрән адамлар вар ки, вахтилә мејданларда Сизин һаггынызда чох ачыг сурәтдә кобуд данышырдылар. Һәмин адамларын бир һиссәсинин бүтүн о көһнә тарихимизин, көһнә илләрин үстүндән хәтт чәкмәк чәһди, "бунлар һамысы чәбһәчи идиләр, онларын һеч бири Һејдәр Әлијеви бәјәнмирди вә она көрә дә бунлар һамысы бу күн тарих сәһифәсиндән силинмәлидир" демәләри, мәсәләнин бу чүр гојулушу дүзкүн дејил. Она көрә дә мәнә елә кәлир ки, бу мәсәләјә - ирсијјәтә, кечмишә көрә мүнасибәт бәсләмәк, кечмишдәкиләрин һамысыны ејни гијмәтләндириб чәлә тулламаг дүзкүн олмаз. Чох һаглы олараг Сиз бу мәсәләјә мүдрикчәсинә јанашырсыныз.

Сизин јаддашыныз вә мә'луматыныз күчлүдүр, - мән белә һесаб едирәм ки, јазычыларын бөјүк әксәријјәти бу илләрдә Сизә мә'нәви чәһәтдән дајаг олубдур. Сиз Москвада, Нахчыванда оланда да. Доғрудур, биринин буна имканы олурду, бириничинки олмурду. Онлар нијә Сизә дајаг олублар? Мән Сизә ачыг дејирәм, - Азәрбајчан јазычысы мә'нәви раһатлыг, өз торпағында әминаманлыг истәјир. Азәрбајчан јазычыларынын бөјүк әксәријјәти көрүр ки, бу сијасәт мејданында Сизи әвәз едән адам јохдур. Онлар буну көрүбләр вә һаггы мүдафиә едибләр. Әслиндә бурада Сизин мүдафиәниздән сөһбәт кетмир. Онлар зијалылығы, Азәрбајчанын кәләчәјини мүдафиә едибләр.

Бунунла бағлы бир сөз дә демәк истәјирәм. Тәәссүф ки, бизим јазычыларымызын бә'зиләринә, о чүмләдән, мәсәлән, бизләрә бу сијасәтлә бағлы ким халг һәрәкатында иштирак едәјибсә, аз-чох сөзүнү дејибсә, бу күн онларын һамысына бирмә'налы шәкилдә "бу, вахтилә, 1988-чи илдә мејдана чыхыбса, демәк, халг дүшмәнидир" кими јанашырлар. Нә сәнин јазычылығын, нә дедијин сөзләр нәзәрә алыныр. Әкәр бизим адымыз һарадаса чәкилирсә, о саат мин јердән дејирләр ки, "Бу нәдир? бунлар президентин дәстәсиндән, командасындан дејил". Ким дејир ки, биз президентин командасындан дејилик. Һансы сүбутлар вар? Халг јығышанда, ән ағыр күнләрдә, дөвләт чеврилишинә чәһдләр көстәриләндә,- мән һамысыны дејә билмәрәм,- јазычыларымызын, зијалыларымызын бир һиссәси кими биз һәмишә Сизин јанынызда олмалыјыг. Она көрә дә мән бу мејли өзүмә гаршы аз гала мә'нәви репрессија шәклиндә һисс етдијим үчүн бу нараһатчылығымы Сизә билдирмәк истәјирәм. Истәјирәм ки, бу океј-доғмалыг арадан көтүрүлсүн. Әкәр кимсә күнаһкардырса, һансы сөзү дејибсә, милләтин талејиндә һансыса ағыр бир иш көрүбсә - гој онун чәзасыны алсын. Јохса һамыны бир јердә көтүрүб үмуми шәкилдә ләкәләмәк олмаз.

Мән һесаб едирәм ки, Сизин гүввәнизин даһа бөјүк потенсиалы арха планда галыр. Азәрбајчан чаванларынын, демократик һәрәкатынын, лап о мүхтәлиф партијаларын ичәрисиндә Сизи севән адамлар чохдур. О адамларын һамысынын Сизин әтрафынызда топлашмасына имкан јаратмаг лазымдыр. "Елә бизик, башгасы јохдур" демәклә, үзр истәјирәм, Сиз тәркисилаһ олан дејилсиниз, амма Сизи тәркисилаһ етмәк, јалныз өзләрини көзә сохмаг истәјән адамлар вар ки, елә билирәм, Сиз онлардан горунмалысыныз.

Јенә дә дејирәм, бу күн биз милли идеолокија вә милли мә'нәвијјат барәдә чидди шәкилдә дүшүнмәлијик. Бу мә'нада Јазычылар Бирлијинин горунмасы чох зәруридир. Билирсиниз, бизи онсуз да тәкләјирләр. Торпағымызы парчаламаг сөһбәти дејил, Азәрбајчанын мә'нәвијјатында парчаланмалар вар. Мүхтәлиф идеолокијалар, кәнар өлкәләрдән узанан әлләр, бир сыра дини вә ирги шејләр — һамысы Азәрбајчаны парчаламаг мејлләридир. Бу парчаламма мејлләринин бири дә Азәрбајчанын вәтәндашлары арасында ајрысечкилик салмагдыр, зијалы нәсилләрини, јазычылары, дүшүнән адамлары бир-биринә гаршы гојмагдыр. "Бу, совет дөврүндә јашајыб, она инанмаг олмаз. Бу, тәзә јетишиб" дејә, адамлара көһнә, необолшевизм, пролетар бахышла јанашмаг олмаз. Адамлары бу чүр парчаламаг Азәрбајчанын мә'нәвијјатына ағыр зәрбәләр вурур. Мән бу мә'нада мәһз јарадычы бирликләрин горунуб галмасынын тәрәфдарыјам. О, бир мә'нәвијјат јувасыдыр вә онун өз һавасы вар. Бу һава Азәрбајчанын кәләчәк бөјүк милли - мә'нәви һавасынын тәмәл дашларыны јарадыр. Әкәр о бирликләр дағылса, онда Азәрбајчанын бүтүн зијалылары јалгузаға дөнәр. Мән демирәм ки, Јазычылар Бирлији кимисә јазычы едир. Амма о иттифаглар көһнә шәкилдә олмаса да, мүәјјән дәјишикликләрлә Азәрбајчанын милли дүшүнчәсинин мәркәзи кими һәмишә јашамалыдыр. Мәнә елә кәлир ки, Сизин бугүнкү сөһбәтләриниз сон дәрәчә јериндәдир вә бу мәсәләләрдә бизә дүзкүн истигамәт верир.

Мән бир-ики хырда мәсәләни дә демәк истәјирәм. Сизин проблемләриниз, ишләриниз чохдур. Үзр истәјирәм, бә'зән биз сон дәрәчә чидди мәсәләләрә - Азәрбајчанын милли идеолокијасы, милли тәфәккүр, милли мәдәнијјәт мәсәләләринә сојуг мүнасибәт бәсләјирик.

Сиз харичи өлкәләрә кедирсиниз, һарада азәрбајчанлы варса, онлары башыныза јығырсыныз, көрүшләр кечирирсиниз. Азәрбајчан диаспорунун јаранмасы Сизин бир нөмрәли гајғыларыныздан биридир. Амма һәмин адамлар өз ајаглары илә кәлиб Азәрбајчанда тәһсил алмаг, бизим тәблиғчиләримиз кими јетишмәк истәјирләр, али мәктәбләрә кирмәк истәјирләр. Хүсусән әслән азәрбајчанлы оланлар, — Ирандан, Түркијәдән кәдәнләр. Инанын, онлара елә бир јад мүнасибәт вар, һамысындан рүшвәт тәләб едирләр. Онларын али мәктәбләрә дахил олмасында бир проблем вар. Алманијада јашајан азәрбајчанлылар Бакыда концерт вермәјә кәлмишдиләр, онлары бир мәдәнијјәт евинә дә јахын бурахмадылар, күчәдә галдылар, гајыдыб чыхыб кетдиләр. Рәһман өз оркестри илә, өз гармону илә кәлмишди. Ондан сонра бөјүк рәссам Ибраһим Әһрари кәлди, Кәнч Тамашачылар Театрынын габағында ағлады, — театрын директору дејиб ки, сизин бура кирмәјинизә ичазә верилмир. Дүнјанын мүхтәлиф өлкәләриндән сәнәт адамлары Бакыја кәлиб, кедиб һәр јердә демәк истәјирләр ки, дүнјада бу чүр Азәрбајчан сәнәти, мәдәнијјәти вар. Онлар бизимлә гајнајыб-гарышмаг, бизә јахынлашмаг истәјирләр, биз исә гапылары онларын үзүнә бағлајырыг.

Бу күнләрдә Чәнуби Азәрбајчанын мәдәнијјәт хадимләринин иштиракы илә Бакыдакы Шәһријар адына Мәдәнијјәт Мәркәзиндә Алмас Илдырымын хатирәсинә һәср олунмуш кечә кечирилди. Мәдәнијјәт Назирлијиндән, Тәһсил Назирлијиндән, бизим рәсми идарәләрдән о көрүшә бир нәфәр дә олсун кәлән јох иди. Бизим ағсаггал јазычыларымыздан исә тәкчә Габил вә Балаш Азәроғлу кәлмишдиләр. Сон дәрәчә көзәл бир кечә кечди. Һәмин кечә Азәрбајчанын милли вәһдәтинин нүмајиши иди. Дүнјаја сәпәләнмиш Азәрбајчанлы сәнәт адамлары ораја кәлмишдиләр. Көзәл бир ахшам иди. Амма нә олсун ки, бизим рәсми даирәләрин һеч бир марағы вә һеч бир гајғысы јох иди.

Һејдәр ӘЛИЈЕВ: Һансы ахшам иди, нә ахшам иди?

Сабир РҮСТӘМХАНЛЫ: Алмас Илдырымын анадан олмасынын 90 иллији. О адам ки, мүстәгиллик уғрунда гурбан кедиб. Амма бу адамын кечәсиндә бизим рәсми даирәләрдән һеч ким јох иди.

Һејдәр ӘЛИЈЕВ: Бәс, о кечәни ким кечирирди?

Сабир РҮСТӘМХАНЛЫ: Ону республика Елмләр Академијасынын Милли Мүнасибәтләр Институту, Күнеј Азәрбајчанын Ајдынлар Чәмијјәти кечирди, биз дә көмәк етдик. Биз истәмирик ки, дөвләт һәр шејә гарышсын. Чүнки дөвләтин Иранла өз мүстәгил харичи сијасәти, дипломатик мүнасибәтләри вар. Амма бу тәдбирләри мәдәнијјәт очаглары кечирирләрсә, гонаг кими кәлиб отурмаг олар. Һеч олмаса она көрә ки, о, өмрү боју "Азәрбајчан ој" дејә-дејә сызылдајыб. Белә шејләр чохдур.

Мән Сиздән чох-чох хаһиш едирәм, бизим Чәнуби Азәрбајчанда, дүнјада јашајан азәрбајчанлыларын республикамызда вәтәндашлыг алмасы мәсәләсинә, бу да мүмкүн дејилсә, онларын өлкәмиздә тәһсил алмасы мәсәләсинә көмәк едәсиниз. Башга өлкәләр кәнар адамлары кәтириб өз өлкәсиндә онлара тәһсил верир ки, бунлар онун тәблиғчиси олсун.

Нәһајәт, милли мәдәнијјәт мәсәләсинә диггәт сон дәрәчә артырылсын. Бунлар бизим кәләчәк талејимиздир. Азәрбајчан тәкчә Гузеј Азәрбајчандан ибарәт дејил. Һәлә мән башга шејләри кәнара гојурам, амма бизим мә'нәви вәһдәтимиз јаранмалыдыр. Мә'нәви вәһдәтин дә бүнөврәси мәдәнијјәтдир вә бу мәдәнијјәтә бир аз диггәтлә мүнасибәт көстәрмәк лазымдыр.

Мән Сиздән үзр истәјирәм, чох данышдым. Амма бунлар мәни ағрыдан мәсәләләрдир. Мән бунлары јазычылар гурултајынын күрсүсүндән демәк истәмирәм. Истәјирәм ки, мәсәләјә диггәт артсын. Чох сағ олун.

***

Һејдәр ӘЛИЈЕВ: Биринчиси, мән арзу едәрдим ки, бизим бу сөһбәтимиз Јазычылар Бирлијинин проблемләри илә әлагәдар олсун. Чох хаһиш едирәм ки, мәним шәхсијјәтимлә, јахуд да ки, мәнә мүнасибәтлә әлагәдар мәсәләләр бурада галдырылмасын. Мән буну дәфәләрлә демишәм, бәлкә дә буну демәк артыгдыр, амма мәчбурам. Милләтин, Азәрбајчан халгынын, зијалыларын бүтүн дөврләрдә мәнә олан мүсбәт мүнасибәтиндән чох разыјам. Һеч кәсдән дә наразылығым јохдур. Һеч кәсдән. Буна көрә дә һеч кәс дүшмәнсини ки, мәсәлән, мәним үчүн о ағыр илләрдә кимсә мәнә әл узатмајыб, јахуд көмәк етмәјиб, бәлкә дә гәлбиндә олан мүнасибәти көстәрмәјә имкан олмајыбдыр, јахуд да ки, бикәнә галыбдыр, - бир дөвләт башчысы кими бу, мәним үчүн бир әһәмијјәт кәсб едир, - јох, валлаһ, јох!

Билирсиниз, мән Нахчывандан сечилмиш депутат кими 1991-чи илин февралында Али Советин сессијасында данышдым, орада да дедим. Дедим, мән Москвада јашаја билмәдим вә бураја кәлдим ки, өз халгымын, милләтимин ичиндә олум вә онунла бир јердә олум. Белә һалларда бә'зиләри өз вәтәнини тәрк едир ки, кедиб раһат јашасын. О вахт Москвада мәним јашамағым үчүн чәтинликләр дә вар иди. Анчаг һәр һалда мән вәтәндән узагда идим, ола биләрди, вәтәнин проблемләри дә мәним гәлбимдә олајды, амма мән она чавабдеһ дејилдим. Лакин мән кәлдим. Кимсә бунун гаршысыны алмаг истәди, кимсә буна мане олду вә саирә. Бунлар һамысы көз габағында олан шејләрдир, кечиб кедибдир. Анчаг сонра, 1993-чү илдә мән дә'вәт олундум, Бакыја кәлдим, о вахт дедим ки, һеч кәс нараһат олмасын. Бә'зи гүввәләр, адамлар тәрәфиндән мәнә гаршы олан о әдаләтсизлијә көрә мән һеч кәсдән, һеч вахт гисас алмамышам, алмарам.

Бу күн јенә дә дејирәм, мән бунлары чохдан унутмушам. Бунлары һеч хатырламаг лазым дејил. Ирәлијә бахмаг, бирләшмәк лазымдыр. Һамымыз бир олмалыјыг. Һәјатын мүәјјән бир мәрһәләсиндә кимсә нәсә, бәлкә бундан да чох едә биләрди, етмәјибдир. Нә олсун? Амма инди биз һамымыз бир јердәјик. Дөвләтимиз мүстәгилдир. Инди бүтүн бу чәтинликләрин өһдәсиндән кәлмимишик.

Күман едирәм ки, биз мүһарибәјә дә сон гојачағыг, ишғал олунмуш торпагларымызын сүлһ јолу илә азад едилмәсинә дә наил олачағыг, сүлһ дә јарада биләчәјик. Мәним буна артыг даһа да чох үмидим вар. Она көрә мән истәмәздим ки, бу мәсәләјә инди бир даһа тохунаг, чүнки бу бизи әсас мөвзудан кәнара апарыр.

Икинчиси, Сабир бурада бир мәсәләјә тохунду. Мән буна өз мүнасибәтими билдирмәк истәјирәм. Амма мән буну әввәлләр дә демишәм. Азәрбајчанда халгын 1988-чи илдән Ерменистанын Азәрбајчана тәчавүзү вә Москванын, иттифагын о вахткы дөвләт башчыларынын Азәрбајчана әдаләтсиз мүнасибәти илә әлагәдар вә о вахт Азәрбајчана башчылыг едәнләрин, һәмин о Коммунист Партијасынын рәһбәрләринин өз вәтәнинин, өлкәсинин, халгынын проблемләринә лазыми гајғы көстәрмәмәси илә әлагәдар, бәлкә дә өз һәрәкәтләри илә халгына хәјанәт етмәси илә әлагәдар ајаға галхмыш инсанлар, о мејдана топлашмыш, митингләр апармыш инсанлар вә о илләр, дөврләр, һадисәләр бизим халгымызын тарихинин парлаг сәһифәләридир. Мән һесаб едирәм ки, һеч кәс онлары башга чүр гијмәтләндирмәмәлидир. Шәхсән мән бу чүр гијмәтләндирирәм.

Билирсиниз, ора, һәмин о мејдана јүз минләрлә адам топлашырды. Онлар ораја нијә топлаşырды? Ахы, онлары зорла ораја апармаг олмазды. Демәк, онларын там әксәријјәтинин гәлбиндә олан милли һиссијјат, торпаг, вәтән һиссијјаты вә әдаләтсизлијә гаршы е'тираз бу инсанлары ораја топлајырды. О вахт о митингләри апаранлар, халгы бу ишләрә даһа да чәлб едәнләр дә, мән һесаб едирәм ки, чох чәсарәтли инсанлар олублар вә онларын хидмәтләрини һеч вахт унутмаг олмаз. Мән буну һәмишә гијмәтләндирмишәм вә гијмәтләндирирәм. Һәмин о митингләрдә бурада отуран шәхсләрин әксәријјәти иштирак едибләр, - кәлибләр, данышыблар, сөзләрини дејибләр. Она көрә дә мән һесаб едирәм ки, бунларын һамысы бизим халгымызын гүдрәтини, мә'нәвијјатыны нүмајиш етдирән сәһифәләрдир, һадисәләрдир.

Сиз кәрәк ки, унутмамысыныз, - 1994-чү илин јанвар - феврал ајларында Милли Мәчлисдә мәним тәшәббүсүмлә мәсәлә гојдум, билдирдим ки, 20 јанвар һадисәләринә сијаси гијмәт верилмәјибдир. Хатириниздәдир, мән Милли Мәчлисә мәктуб јаздым, тәшәббүс галдырдым. Милли Мәчлис бу мәсәләни тәхминән ики ај мүзакирә етди вә биз 20 Јанвар һадисәләри илә әлагәдар гәрар гәбул етдик. Хатириниздәдир, о вахт бунларын һамысы телевизија илә верилирди. Чохларыныз да орада иштирак едирдиниз. О вахтлар бә'зиләри истәјирдиләр күнаһландырсынлар ки, нијә 20 јанвар кечәси адамлар гырылды. Чүнки Не'мәт Пәнаһов, Е'тибар Мәммәдов, јахуд да ки, Халг Чәбһәси, башгалары чамааты күчәләрә чыхартдылар, адамлар она көрә гырылды. Онлары да күнаһландырмаг истәјирдиләр. Сабир, хатириндәдир, онда сон Милли Мәчлисдә вар идин. Онлары күнаһландырмаг, гәрара јаздырмаг истәјирдиләр. Сәнин дә, башгаларынын да хатириндәдир ки, мән бунун әлејһинә чыхдым. Дедим, онлар күнаһкар дејилләр. Онлар өз вәтәнини горујурдулар, өз һиссијјатларыны билдирирдиләр. Күнаһкар о танклары бураја кәтиренләрдир, күнаһкар о танклары бураја кәндәрәнләрдир.

Она көрә дә мән о вахт дедим, - нә Не'мәт Пәнаһову, нә Е'тибар Мәммәдову, нә Халг Чәбһәсини, нә башгасыны, һеч бирисини күнаһландырмаг олмаз. О вахт мән буна имкан вермәдим. Бәли, о вахт бә'зи гүввәләр чалышдылар гәрара салдырсынлар вә буну таразлашдырсынлар ки, бәли, онларын да, бунларын да күнаһы вар.

Амма мән о вахт да белә фикирдә олмушам, елә јанвар һадисәләри заманы Москвада буну ешидән кими дә бу фикирдә олмушам, ондан сонракы дөврдә дә, бу күн дә бу фикирдәјәм: Ајаға галхмыш халг өз һаггыны истәјирди, өз сөзүнү дејирди, ону басмаг, әзмәк үчүн танк кәндәрмәк олмазды. Бу, чинајәт иди. Әкәр күчәдә олду, әзилдисә - бу, онун күнаһы дејилди ки, күчәјә чыхмышды. О, күчәјә һиссијјатыны билдирмәк үчүн чыхмышды. Бә'зиләри дејирди хәбәрдар етмәли идиләр ки, танклар кәләчәк, күчәдән чәкилин. 130, јахуд 200, јахуд да ки, 20 адам һәлак олду, - бунун фәрги нәдир? Һәр бир инсан үчүн бунун фәрги вар, амма милләт үчүн бунун фәрги јохдур. Милләт үчүн әсас одур ки, милләтин мә'нәвијјатыны әздиләр.

Она көрә дә, о халг ки, ајаға галхмышды вә өз һаггыны тәләб едирди, о режимин әлејһинә чыхырды вә Москванын, о вахткы коммунист рәһбәрлијинин Азәрбајчан халгына гаршы әдаләтсизлијинә өз протестини, е'тиразыны билдирирди, Азәрбајчанын о вахткы рәһбәрләринин истe'фасыны тәләб едирди, - һесаб едирәм ки, бунлар һамысы тамамилә доғру-дүзкүн һәрәкәтләр олуб. Бунлары һеч вахт писләмәк олмаз. Онларын иштиракчыларыны һеч вахт күнаһландырмаг олмаз. О чүмләдән, Халг Чәбһәсинин о вахт јаранмасы вә о дөврдә фәалијјәт көстәрмәси, мән һесаб едирәм ки, тарихимиздә мүсбәт гијмәтләндирилмәлидир. Мәним фикрим һәмишә белә олубдур.

О башга мәсәлә ки, сонра бә'зи адамлар һәмин о имканлардан истифадә етдиләр вә чүрбәчүр гејри-ганунн ишләр көрдүләр, јахуд да ки, чинајәтләр етдиләр. Бу башга мәсәлә. Мәсәлән, Рәһим Газыјев Халг Чәбһәсинин лидерләриндән бири иди. Мә'лумдур, еләдирми? Анчаг Рәһим Газыјев бу Халг Чәбһәсинә һансы нијјәтлә кирмишди? Халг она инанмышды, амма о, халга нә гәдәр хәјанәт етди. Јахшы, бу мә'лумдур ки. О, елә 20 Јанвар һадисәсиндә дә халга хәјанәт етди. Шүбһәсиз ки, ону һәбс едиб Москваја апарандан сонра әлә кечирдиләр вә бундан сонра о, халгын әлејһинә ишләмәјә башлады. Нәһајәт, 1993-чү илин һадисәләри буну көстәрди. Мән бәлкә дә о вахт белә дүшүнә билмәздим. Чүнки һәмин Рәһим Газыјев мән Нахчыванда оларкән ики-үч дәфә Нахчывана кәлди. Һәлә о, бурада һеч мүдафиә назири дејилди.

Көрүшдүк, сөһбәт дә еләдик. Мән она һөрмәтлә јанашырдым, чүнки ону танымырдым, ичини билмирдим. Амма һесаб едирдим ки, о вахтлар Јанвар һадисәләринә көрә һәбс олунуб, һәбсханада јатыбдыр, демәк, халг һәрәкатынын лидерләриндән биридир. Мән она белә мүнасибәт көстәрирдим, онун ичини билмирдим. Анчаг сонра нә тәһәр олду? Сонра тамамилә халга хәјанәт етди вә харичи өлкәләрин хүсуси хидмәт органларына гуллуг етди. Тәсадүфи дејил ки, бизим, органлар бурада һәбс едәндән сонра ону тәчридханадан чыхаранлар һараја апардылар? Апардылар, ону Москвада кизләтдиләр. О, тә'лиматларыны елә орадан алмышды, ораја хидмәт едирди.

Амма күнаһ еләјәнләр тәкчә Рәһим Газыјев дејилди, башгалары да вар иди. Күнаһ етдиләр, сәһвләр етдиләр. Амма ајры-ајры адамларын күнаһлары, јахуд да елә Халг Чәбһәсинин һакимијјәтә кәлдији заман бир ил мүддәтиндә бурахдығы сәһвләр вә нәһајәт, өлкәмизи вәтәндаш мүһарибәсинә кәтириб чыхармасы - бунларын һеч бириси Халг Чәбһәсинин әввәлки хидмәтләрини инкар едә билмәз. Мән һесаб едирәм, Халг Чәбһәсинин дә дөврләри вар. Мәсәлән, 1988, 1989, 1990-чы илләрдә, лап елә 1991-чи илин өзүндә дә Халг Чәбһәсинин фәалијјәтини мән јүксәк гијмәтләндирирәм вә чох јүксәк гијмәтләндирирәм.

Анчаг һакимијјәтә кәләндән сонра онлар, биринчиси, һакимијјәти сахлаја билмәдиләр. Икинчиси, һакимијјәтдән суи-истифадә етдиләр. Үчүнчүсү дә Азәрбајчаны парчаланмаг һәддинә вә вәтәндаш мүһарибәсинә кәтириб чыхардылар. Бу да онларын күнаһыдыр. Она көрә јахшыја јахшы, јамана јаман демәк лазымдыр.

Сабир, мән һесаб едирәм ки, о вахтлар һәгигәтән халгын ојанмасында, инкишаф етмәсиндә фәалијјәт көстәрмиш адамлара инди һеч кәс мәнфи мүнасибәт көстәрә билмәз вә көстәрмәмәлидир. Мәсәлән, шәхсән сәнин өзүн һаггында данышсаг, мән о вахтлар сәнин фәалијјәтини чох һејранлыгла мүшаһидә едирдим. Мән Москвада јашајырдым, бә'зән мејдандакы митинги Москва телевизијасы көстәрирди. Сәни орада трибунада көрәндә мән севинирдим. Чүнки јадымдадыр, мән бурада ишләдијим заман сән кәнч јазычы, шаир кими, үмумијјәтлә, бизим чәмијјәтдә, о чүмләдән мәним нәзәримдә чох һөрмәтли бир адам идин. Көрәндә ки, Сабир Рүстәмханлы халгын гаршысында чыхыш едир вә әдаләтсизлији иттиһам едир, бу, мәни севиндирирди.

Јахуд, Не'мәт Пәнаһовун өзүнү көтүрүн. Дүздүр, о вахтлар мәним барәмдә даим криминал ахтарырдылар. Бә'зи гәзетләрдә дә јазырдылар ки, Һејдәр Әлијев Бакыда ишләјәндә Не'мәт Пәнаһов онун бағында бағбан олуб, она көрә онун көстәриши илә бу ишләри көрүр. Амма бунлар һамысы ујдурма сөзләрдир. Мән Не'мәт Пәнаһову гәтијјән танымырдым. Бир дә ки, мән Азәрбајчандан кедәндә Не'мәт Пәнаһов јашына көрә јәгин ки, ушаг имиш. Чүнки мән Азәрбајчандан 1982-чи илдә кетмишдим. Бу һадисәләр 1988-чи илдә башламышды, о вахтлар дејирдиләр онун 25 јашы варды. Гәзет белә јазырды, билмирәм нечә јашы варды, амма белә јазырды.

О вахтлар һәгигәтән Москвада белә бир фикир вар иди ки, бүтүн бу мәсәләләри тәшкил едән Һејдәр Әлијевдир, Халг Чәбһәсини тәшкил едән Һејдәр Әлијевдир. Белә фикир вар иди, мәни күнаһландырмаг истәјирдиләр. Амма бир һалда ки, бу барәдә сөһбәт ачылыб, мән Москвада јашајанда да, бураја кәләндән сонра да билирдим, - Халг Чәбһәси илә митингләрә кедән адамларын әксәријјәти Һејдәр Әлијевә мүсбәт мүнасибәт көстәрән адамлар иди. Әксәријјәти! Сән дедин ки, онларын ичәрисиндә истәјән дә, истәмәјән дә варды. Сабир, әксәријјәти истәјән иди. Бәлкә дә буну мәним өзүмүн демәјим јахшы дејил, башгалары демәлидир. Бәлкә дә онларын әксәријјәти о мејданлара елә мәним адымла кедибдир. Мәнә гаршы әдаләтсизлијә е'тираз едәрәк о мејданлара кедирдиләр. Она көрә о мејданларда олан һадисәләри өзүм үчүн доғма һесаб еләмишәм. Бәли, доғма һесаб еләмишәм.

Чох тәәссүф едирәм ки, Халг Чәбһәсиндән олан адамлар сонра о чүр күнаһлар, о чүр сәһвләр етдиләр. Бәлкә инди бунун јери дејил, амма сән бу сөһбәти салдын, мән мәчбурам дејәм. 1991-чи ил сентјабрын 3-дә Нахчыванда јенә халгын тәләби илә мејдана јығышдылар, ики күн тәләб етдиләр ки, мән Нахчыван Мухтар Республикасынын Али Мәчлисинә башчылыг едим. Разы олмурдум, мәчбур олдум. Инди дә һесаб едирәм ки, нә јахшы разы олдум, чүнки Нахчыван чох бөјүк фәлакәт гаршысында иди.

Мән о вәзифәјә сечиләнин сабаһысы күнү әксәр вәзифәләрә Халг Чәбһәсинин нүмајәндәләрини тә'јин етдим. Буну сиз билирсиниз ки! Мән баш назир тә'јин етдим, - Бечан Фәрзәлијев вар, инди Халг Чәбһәсиндә онун јери нә тәһәрдир, билмирәм. Анчаг ону Нахчывана кәтирмишдиләр, Халг Чәбһәсинин үзвләри дејирдиләр ки, Әбүлфәз Елчибәјин сағ әлидир. Өзү дә мәним јанымдан нечә дәфә Әбүлфәз Елчибәјлә телефонла данышырды вә мәнә верирди, мән дә Әбүлфәз Елчибәјлә телефонла данышырдым. Онда һәлә Мүтәллибов һакимијјәтдә иди. Өзүмә ики мүавини дәрһал Халг Чәбһәсиндән тә'јин еләдим, сон танырсан - Асиф Кәләнтәрли, Гафар Мәммәдов. Нахчыван шәһәринә башчы Халг Чәбһәсиндән гојдум, Шәрура, Ордубада, Бабәкә, Чулфаја башчылары - һамысыны Халг Чәбһәсиндән гојдум, назирләр тә'јин етдим, һамысыны етдим. Нијә? Мән буну ачыг дејим, - чүнки о вахтлар, коммунист дөврүндә мәнимлә ишләјән кадрларын бир чоху, нә тәһәр дејим, дөнүк чыхды. Она көрә дә мән бу чаван адамлары өз әтрафыма топладым, онлар да мәнимлә бир мүддәт ишләдиләр, анчаг бурада Халг Чәбһәси һакимијјәтә кәләндән сонра, тәәссүф ки, башладылар корланмаға.

Бу күнләрдә телевизија илә көстәрирдиләр, - октјабрын 24-дә кәлдиләр Нахчыванда дөвләт чеврилиши етмәјә. Билмирәм, көрән олду, јохса јох, - орада мәним бир чыхышымы көстәрдиләр. Билмирәм, сизләрдән кимсә телевизорда көрдү, ја көрмәди. Һә, көрдүнүз? 1992-чи ил сентјабрын 28-и иди. О чыхыш мәним өзүмүн тамамилә јадымдан чыхмышды. Она бахдыгча фикирләширдим,- јахшы, о вахт мән орада Халг Чәбһәсини мәһкум етдим. Әбүлфәз Елчибәј бурада президент иди, онун үнванына, башгаларынын үнванына дедим. Орада ачыгча дедим ки, мән Әбүлфәз Елчибәјә сәккиз дәфә телефон етдим ки, Әбүлфәз бәј, сән һәм президентсән, һәм дә Халг Чәбһәсинин сәдрисән, бу адамлары бурадан јығышдыр. Амма нә гәдәр дедим, јығышдырмады. Сонра көрдүм ки, бунлар өзләри тәшкил едибләр. Бу, мәним күнаһым дејил ки!

Бу, ајры-ајры шәхсләрә олан мүнасибәтдир, һәрәката, о тәшкилата јох! Амма тәәссүф ки, о тәшкилаты әлинә аланлар бундан суи-истифадә етдиләр. Тәәссүф ки, мән демәлијәм,- бу күн дә онлар дүзкүн мөвгедә дејилләр. Мүхалифәтдир, гој олсун. Анчаг дүзкүн мөвгедә дејилләр. Әкәр дүзкүн мөвгедә олсалар, инди Азәрбајчан үчүн нә лазымдыр? Азәрбајчанын мүстәгиллији лазымдыр - Азәрбајчанын мүстәгиллији вар. Азәрбајчанда ислаһатларын кечирилмәси лазымдыр - кечирилир. Азәрбајчанда демократик дөвләт гурулмасы лазымдыр - гурулур. Азәрбајчанда игтисади ислаһатлар кечирилмәлидир - кечирилир. Азәрбајчанда игтисадијјат чанланыр? Чанланыр. Азәрбајчанын әрази бүтөвлүјү бәрпа олунмалыдыр - бәли, иш көрүлүр вә бунларын әксәријјәти көз габағындадыр.

Бунлар олан һалда бунлары көрмәмәк, бунлары танымамаг, гијмәтләндирмәмәк әдаләтсизликдир ахы, садәчә әдаләтсизликдир. Демәк, сөһбәт үмуммилли мәнафедән кетмир, ајры-ајры инсанларын амбисијасындан, һакимијјәт амбисијасындан кедир. Буну ганунла, гајда илә, нә тәһәр дејәрләр, сивилизасија принсипләри әсасында етмәк лазымдыр, силаһла, филан-фешмәканла, террорла етмәк лазым дејил. Амма бу һаллар да вар.

Она көрә дә һесаб едирәм ки, шәхсән мәним вәтәндаш кими, ејни заманда дөвләт башчысы кими, о дөврдә фәалијјәт көстәрмиш адамларын һамысына һөрмәтим вар вә бу күн дә вар, о чүмләдән Сабир Рүстәмханлыја. Сабир Рүстәмханлынын да хатириндән чыхмајыб ки, биз онун 50 иллик јубилејини тәнтәнә илә кечирдик, бәли, һамымыз бирликдә сиз дә, мән дә бирликдә. Инди аз-аз олур ки, 50 иллик јубилеј кечирилсин, еләдир, јохса јох? Олмамышдыр? Һәр шејдә бир космонавт олмалыдыр.

Бәлкә дә бу сөзләр артыгдыр, амма Сабир Рүстәмханлынын бә'зи фикирләри мәни бу барәдә данышмаға мәчбур етди. Ола биләр, лазым иди ки, мән бу фикирләри бир даһа дејим, бир даһа сиз дә биләсиниз, бүтүн чәмијјәт дә билсин. Мәним мүнасибәтим беләдир.

Әкәр башга елә бир мүһүм фикир јохдурса, бәлкә көрүшүмүзү узатмајаг, нечә бахырсыныз? Мән сизинлә нечә саат истәјирсинизсә отурмаға һазырам. Чүнки әдәбијјаты о гәдәр севирәм ки, әдәбијјатла, ше'рлә, бизим мәдәнијјәтлә көрүшмәк мәним үчүн һәмишә чох хошдур. Данышын, амма кәлин Јазычылар Бирлијинин проблемләри һаггында данышаг. Дејәсән, Елчин данышмаг истәјир, бујурсун.

***

Чыхыш үчүн јазычы Елчинә сөз верилди.